

УДК 373.3.015.31:17.022.1

МЕТОДИКА ТА ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО-ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ ПОЗАКЛАСНОЇ ВИХОВНОЇ РОБОТИ

Поліщук Ольга, аспірантка кафедри теорії та методики виховання, Рівненський державний гуманітарний університет.

ORCID: 0000-0001-7734-4459

E-mail: olga_2210@ukr.net

У статті виокремлено сутнісні ознаки найбільш ефективних форм та засобів організації позакласної виховної роботи учнів молодшого шкільного віку з формування морально-ціннісних орієнтацій. Визначено основні характеристики рівнів запровадження розробленої авторської методики формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної виховної роботи. Схарактеризовано педагогічні умови ефективної реалізації розробленої методики формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної виховної роботи.

Ключові слова: засоби, методика, молодші школярі, морально-ціннісні орієнтації, освітньо-виховний процес, педагогічні умови, позакласна виховна робота, форми.

METHODS AND PEDAGOGICAL CONDITIONS OF YOUNGER PUPILS' FORMATION OF MORAL- VALUABLE ORIENTATIONS IN THE PROCESS OF OUTDOOR EDUCATIONAL WORK

Polishchuk Olha, Postgraduate Student at the Department of Theory and Methodology of Education, Rivne State University of Humanities.

ORCID: 0000-0001-7734-4459

E-mail: olga_2210@ukr.net

The essential features of the most effective forms and means of organization of extracurricular educational work with young schoolchildren in the formation of their moral and value orientations are highlighted in the article, namely: traditional, interactive, mass; set of methods: communicative-cognitive, motivational-educational, educational, active (practical); means: educational, cognitive, search and research activity and specific socially useful work, mass and charitable affairs, audiovisual means. The main characteristics of the levels of implementation of the developed author's methodology of moral and value orientations of junior schoolchildren formation in the process of extracurricular educational work are determined, namely: the first level – initial, the second level – basic, and the third level – creative and active. The following pedagogical conditions for the effective implementation of the developed methodology of moral and value orientations of junior schoolchildren formation in the process of extracurricular educational work are characterized: levels of implementation of the developed author's methodology; saturation of the process of extracurricular educational work on the

formation of the moral and value orientations of younger students' emotional and value experiences in solving morally oriented problem situations; development of activities and practices of morally oriented actions, behaviors and activities, as an extrapolation of the ability of younger students to effectively apply the acquired morally oriented knowledge throughout the diversity of their lives.

Keywords: *means, methodology, junior high school students, moral-value orientations, educational process, pedagogical conditions, extracurricular educational work, forms.*

Процеси демократизації й гуманізації сучасного українського суспільства в останні десятиліття значною мірою детермінували якісні зміни системи освіти, виховання, розвитку і соціалізації підростаючого покоління, і як результат, помітної позитивної динаміки набули процеси формування особистості на всіх рівнях здобуття нею освіти, здатної до здійснення самостійної індивідуальної, так і колективної суспільно значущої діяльності. Тому сучасна стратегія розвитку закладу початкової освіти передбачає зростання уваги до особистості учня, максимального розкриття його обдарувань, розвитку творчих рис і духовності, формування морально-ціннісних орієнтацій, задоволення інтересів та освітніх потреб.

Освітньо-виховний процес і його складова позакласна виховна робота в закладах початкової освіти має організовуватися з обов'язковим урахуванням специфіки дозвілєвої сфери молодшого школяра, що, за нашим припущенням, дасть змогу ефективно формувати на лише його знаннєву компоненту, але й вирішувати актуальні завдання формування морально-ціннісних орієнтацій зростаючої особистості. А відтак, надасть змісту позакласної виховної роботи в закладах початкової освіти педагогічно-орієнтованого, діяльнісно-практичного спрямування через вироблення в учня молодшого шкільного віку морально доцільної поведінки, вчинків та діяльності.

Основні напрями наукової розробки різних аспектів морального виховання молодших школярів відображені в працях Р. Павелківа, Н. Крупської, А. Макаренка, І. Огієнка, В. Сухомлинського, С. Шацького та ін. Шляхи, засоби і методи формування моральних взаємовідносин у процесі спільної діяльності учнів висвітлюються в роботах В. Білоусової, К. Гавриловець, В. Киричок, Н. Рєпи та ін. Моральному вихованню учнів у позакласній роботі значну увагу приділяли О. Богданова, Л. Канішевська, В. Коротєєва, Л. Нестеренко, Я. Романова, та ін. Ними досліджені та експериментально перевірені ряд об'єктивних та суб'єктивних стимулів розвитку почуттів і моральних уявлень учнів початкових класів у процесі позакласної виховної роботи.

Мета статті – визначити сутність методики та педагогічних умов реалізації процесу формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної виховної роботи.

Враховуючи специфіку організації і здійснення позакласної виховної роботи, спрямованої на формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів, особливої актуальності набуває визначення сутності методики формування досліджуваного феномену й обґрунтування теоретичних засад, що покладено в її основу та сутності тих педагогічних умов, що забезпечують її ефективне впровадження у практику. Відтак, розв'язання цього завдання нами здійснювалося на основі виокремлення і конструювання особистісно-орієнтованого, саме на особисті освітні запити і потреби окремого учня, змісту, відповідних форм, методів і засобів освітньо-виховної роботи як дидактичних категорій, що забезпечують його ефективну реалізацію у позакласній виховній роботі.

Важливим етапом у процесі обґрунтування і розробки методики формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у закладах початкової освіти було врахування специфіки конструювання освітньо-виховного змісту програм гуртків, секцій, клубів, як основних організаційно-педагогічних форм позакласної виховної роботи. Характерною ознакою таких програм є інтегрування освітньо-виховного змісту та його обов'язкова диференціація до віку й індивідуальних можливостей учнів початкових класів. Наступним є врахування обсягу і часу запланованого на реалізацію освітньо-виховного змісту, можливостей закладу початкової освіти та, відповідно, географічних меж здійснення молодшими школярами морально-орієнтованої, навчально-пізнавальної і дослідницької діяльності та конкретної суспільно корисної, масової чи природоохоронної роботи тощо у межах позакласної виховної роботи [7, с. 121–129]. Саме на підставі зазначеного вище, нами було спроектовано *три основних аспекти* внутрішньої побудови розробленої методики формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної виховної роботи, де першим було обов'язкове врахування у відборі і конструюванні освітньо-виховного змісту системного навчально-пізнавального, розвивального, адаптаційно-соціального, соціалізуючого та виховного його значення; другий аспект – полягав у відборі й експериментальній апробації в закладах початкової освіти, що брали участь в нашому експерименті, найбільш ефективних форм, методів і засобів формування досліджуваного феномена; третій аспект – передбачав створення сприятливих умов для реалізації здобутих морально-орієнтованих знань, умінь і навичок у вибудові власних вчинків, поведінки та відповідної навчально-пізнавальної і дослідницької діяльності чи масової, суспільно корисної та природоохоронної роботи молодших школярів як у межах позакласних занять гуртків секцій чи клубів, так і безпосередньо у їхній повсякденній життєдіяльності за межами закладу початкової освіти.

Особливостями методики формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної виховної роботи є виокремлення й характеристика як традиційних, так інноваційних форм, методів та засобів, що сприяють найбільш ефективному формуванню досліджуваного феномена. Вимогами, стосовно визначення найбільш ефективних форм є: соціальна обумовленість і обов'язкове практичне спрямування формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів; широкий спектр напрямів і способів їхнього спілкування з вчителем та однолітками; врахування співвідношення і взаємозв'язку як індивідуального, так і колективного педагогічного впливу на особистість молодшого школяра; умови розвитку індивідуальної та колективної морально-орієнтованої активності власної діяльності у різних формах позакласної виховної роботи; врахування специфіки позакласної виховної роботи (часу на виконання завдань, можливих напрямів і меж її здійснення).

Форми організації позакласної виховної роботи з формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів систематизовано за наступними ознаками: дидактичною метою, освітньо-виховним змістом, що має бути збагачений особистісним компонентом, у межах якого передбачається формування їхніх мотиваційно-ціннісних якостей і життєвого досвіду; теоретичною і практичною значущістю та педагогічною ефективністю у розвитку інтелектуальної, емоційно-ціннісної і діяльнісно-практичної компонентів морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів, що формувалися у процесі позакласної виховної роботи; можливими географічними і часовими межами їх

практичного застосування, домінантою якого є оволодіння способами соціально значущої морально-орієнтованої діяльності та участі в різних видах суспільно корисної співпраці.

Відповідно специфіки організації і здійснення позакласної виховної роботи нами виокремлено і схарактеризовано найбільш ефективні форми створювання досліджуваного феномена (див. табл. 1).

Таблиця 1

Форми організації і здійснення позакласної виховної роботи учнів молодшого шкільного віку з формування у них морально-ціннісних орієнтацій

<i>Традиційні форми</i>	<i>Інтерактивні форми</i>
заняття тематичного гуртки, секції, клубу	активні (практичні)
дидактичні ігри	дидактичні інтерактивні ігри
екскурсії (умовні, віртуальні екскурсії)	рольові ігри
вікторини	умовна навчально-пізнавальна подорож по рідному краю
змагання	сюжетне заняття-гра
вікторини	ігри-перевтілення
змагання	інтерактивний міні-театр
свято, виставка	аукціон добрих справ
тематичні ранки	ігри вправи
суспільно корисна робота	

Актуальним в контексті проблеми нашого дослідження, поряд з визначенням її характеристикою ефективних форм формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної виховної роботи, є визначення комплексу методів, що забезпечують реалізацію соціального запиту й потреби у розвитку дитячої особистості, враховуючи «...всезростаючі культурно-освітні й інформаційно-розвивальні інтереси та дозвілєво-розважальні запити дітей та їхніх батьків» [4, с. 22–24].

Відтак, врахування зазначеного вище дає підстави стверджувати про необхідність застосування цілісного підходу до розгляду сутності методів, а отже і розроблення авторської методики формування досліджуваного феномена. Тоді у межах цієї методики – методи освітньої, розвивальної, виховної, соціальної, адаптаційної та соціалізуючої діяльності молодших школярів у позакласній виховній роботі розглядаються нами як упорядкована система взаємопов'язаних прийомів суб'єкт-суб'єктної педагогічної взаємодії в учнівсько-педагогічному колективі закладу початкової освіти.

Наступним пріоритетним положенням у визначенні комплексу методів формування досліджуваного феномена було врахування вікових, інтелектуальних і психологічних особливостей та специфіки формування морально-ціннісних орієнтацій учнів закладів початкової освіти, сутності інтегрованого особисто-орієнтованого та диференційованого освітньо-виховного змісту, обов'язкового практичного його спрямування, що має забезпечити ефективне формування критичного мислення молодшого школяра й системи оціночних суджень щодо його власних вчинків, поведінки і діяльності та відповідності їх результатів моральним нормам і правилами прийнятим у суспільстві [3, с. 488].

У свою чергу, сформовані морально-ціннісні орієнтації розглядаються нами значно ширше, ніж мотиви до навчання чи власного розвитку, оскільки включають у свою структуру усвідомлення моральних, духовних, етичних, гуманних, як індивідуальних, так і соціально значущих потреб і мотивів, конкретні самостійні чи в колективі гуртка конкретні морально-орієнтовані дії, що в сукупності є провідними у життєдіяльності особистості молодшого школяра (див. табл. 2.).

Таблиця 2

Методи організації і здійснення позакласної виховної роботи учнів молодшого шкільного віку з формування у них морально-ціннісних орієнтацій

Комунікативно-пізнавальні методи
Словесні та наочні методи – розповідь, бесіда, співбесіда, мультимедійні й письмові джерела інформації, інтелектуальні та комп'ютерні ігри, демонстрування, «криголам», «мозковий штурм» (проводяться за безпосередньою участю вчителя чи групи вчителів).
Мотиваційно-виховні методи
Методи мотивації відповідальності особистості, аналізу і самоаналізу, самооцінки, роз'яснення, переконання, навіювання, рефлексії, «човник», «позитивні риси», «думки-подарунки».
Методи виховання
Методи всебічного впливу на особистість, бесіди, умовляння, особистого прикладу, переконання, ідентифікації, емпатії, виховання у співпраці, «клубочок», «чарівні окуляри», «перевтілення», виховна година «на гостині у казки».
Методи формування досвіду морально доцільної поведінки, педагогічна вимога, суспільна думка, залучення, вправлення, проектування виховних морально орієнтованих ситуацій, особистого прикладу, привчання, моральної лабілізації, рефлексії, турботи тощо.
Стимулювання морально-доцільної поведінки, створення морально орієнтованих виховних ситуацій, «квіточка», «промовисті картинки», «дзеркало» або «обмін ролями», стимулювання (інтересу, вчинків і діяльності), «розмова про доброту» заохочення і покарання, змагання, лабілізації.
Активні (практичні) методи
Методи аналізу морально орієнтованих асоціацій та уявлень, спостереження, відтворення вчинків і поведінки, КТС, проектування морально орієнтованих власних вчинків і дій, психолого-педагогічний тренінг.
Методи ритуалізації морально орієнтованих вчинків чи діяльності.
Методи спостережень, дослідницький, пошуковий, моделювання, індивідуальної і колективної морально орієнтованої співпраці.

Запропонована класифікація методів формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної виховної роботи не є сталою, а тому визначена на основі результатів аналізу теоретичних засад досліджуваної проблеми та освітньо-виховної практики закладів початкової освіти, що брали участь в експериментальній роботі. Такий підхід дав змогу зробити висновок про логічну єдність і динамічний характер визначених методів формування досліджуваного феномена, оскільки кожний з яких може одночасно функціонувати у різних групах, поєднуючись з методами цих груп.

Наступною важливою складовою розробленої нами методики було виокремлення найбільш ефективних засобів, що мали забезпечити позитивну динаміку цих процесів, «...розвиток духовно-моральних та інтелектуальних цінностей, збагачення й конкретизація процесуальної частини змісту завдяки дидактико-методичному розробленню нових способів навчальної взаємодії вчителя й учнів»

[2, с. 69–70]. У визначенні ефективних засобів формування досліджуваного феномена у межах розробленої методики було враховане класичне розуміння засобу навчання і виховання зростаючої особистості притаманне сучасній дидактиці, що розглядає останній як матеріальний або ідеальний об'єкт, який забезпечує ефективність освітньо-виховних процесів у взаємодії вчителя і учня з ефективного засвоєння ним системних наукових знань, вироблення умінь і навичок пізнавальної та практичної діяльності, формування духовно-морального досвіду.

Однак, за нашим переконанням, засіб як складник розробленої нами методики, окрім розширення і поглиблення системи наукових знань і раціонального мислення молодших школярів, завдяки засвоєнню ними морально-орієнтованого змісту позакласної виховної роботи, має сприяти опануванню ними, насамперед, образним емоційно-почуттєвим способом пізнання й взаємодії з оточуючим їх зовнішнім світом, самопізнання своїх можливостей у побудові мотиваційно-ціннісних й морально-орієнтованих власних вчинків, поведінки чи діяльності. Такому поглибленню сутності засобу формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у межах розробленої нами методики сприяло врахування тенденцій до індивідуалізації процесу організації і здійснення позакласної виховної роботи, чим було забезпечено розширення меж самостійності молодших школярів у прийнятті рішень і відповідно цим рішенням – побудові власної програми діяльності, а також забезпечення постійного зворотного зв'язку в системі «учитель – учень» та можливості рефлексії.

Таким чином, розкривши й схарактеризувавши складові (зміст, форми, методи і засоби) авторської методики формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної виховної роботи та враховуючи обґрунтовані теоретичні основи дослідження й результати аналізу виховної діяльності сучасних закладів початкової освіти, нами визначено сутнісні характеристики рівнів її запровадження, а саме: перший рівень – початковий, у межах якого нами передбачалося, що організація на цьому рівні гурткових, клубних чи секційних занять, проведення масових заходів та суспільно корисної соціально значущої роботи молодших школярів з формування їхніх морально-ціннісних орієнтацій має пропедевтичне, тобто загально ознайомлювальне спрямування освітньо-виховного змісту; другий рівень – основний, реалізація на цьому рівні розробленої нами авторської методики формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної виховної роботи передбачалось, що до участі в гуртковій роботі буде залучено учнів 2–3 класів, які протягом минулого навчального року вже брали участь в роботі гуртків, клубів чи секцій на першому рівні реалізації нашої методики; третій рівень реалізації розробленої нами методики розглядався нами як – творчо-діяльнісний. Нами передбачалось, що до участі в гуртковій, клубній чи секційній роботі на цьому рівні буде залучено учнів 3 і переважно 4 класів, які протягом минулих років брали активну участь у роботі гуртків, клубів чи секцій на першому (пропедевтичному) і другому (основному) рівні реалізації нашої методики. Так, здобувши на попередніх рівнях уже частково логічно вибудовані системні наукові і морально-орієнтовані знання, сформувавши відповідні їм уміння і навички з практичного застосування здобутих морально-орієнтованих знань у процесі здійснення пошукової і дослідницької діяльності та конкретної суспільно-корисної, масової чи добровільної роботи, у складі гуртків, секцій, загонів і клубів на пропедевтичному рівні, переважна більшість учнів молодшого шкільного віку (62,9 %), засвідчили появу психологічних механізмів вищого рівня саморегуляції власної

активної життєдіяльності, які на думку І. Беха, забезпечують ефективні умови взаємодії з об'єктами і суб'єктами оточуючого світу, а отже сприяють самостійній побудові траєкторії майбутнього життєвого шляху [1, с. 47–52].

Тим самим, упровадження у виховну практику закладів початкової освіти, що брали участь у нашій експериментальній роботі розробленої нами методики формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів забезпечило досить помітне скорочення їхньої кількості до 12,5 %, які у своїй діяльності повністю залежали від повного її керівництва з боку вчителя. Відповідно, зменшилась кількість молодших школярів до 33,9 %, які у процесі вирішення проблемних морально-орієнтованих ситуацій чи власних вчинках і поведінці були *частково залежні* від *часткового керівництва* їхньої пошукової і дослідницької діяльності чи конкретної соціально значущої, суспільно корисної, масової чи добродійної роботи з боку вчителя. У той же час зросла кількість молодших школярів до 24,2 %, які були віднесені нами до групи учнів, що вирішували поставлені перед ними морально-орієнтовані завдання чи розв'язували проблемні морально-орієнтовані ситуації за *частковою самостійністю*, й відповідно за умови *повного консультування* з боку вчителя [6]. У межах цього рівня, підтвердженням ефективності розробленої нами методики формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної виховної роботи, було досить помітне зростання (до 29,4 %) кількості учнів молодшого шкільного віку, які виявляли *повну самостійність* у вирішенні поставлених перед ними морально-орієнтованих завдань, побудові напрямів і сутності власних вчинків і діяльності у відповідності до сформованих особистісних морально-ціннісних орієнтацій, виявляли ініціативу з організації соціально значущої, суспільно корисної роботи, проведенні масових чи добродійних заходів.

Враховуючи останнє і результати аналізу виховної практики закладів початкової освіти, які брали участь в нашому дослідженні, можемо констатувати, що розроблена нами методика (зміст, форми, методи, засоби) формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної виховної роботи дає змогу ефективно реалізувати ідею співпраці всіх учасників освітньо-виховного процесу, сприяє виробленню умінь і навичок конструктивної взаємодії та створює зону психологічного комфорту під час гурткового чи клубного заняття. Результати аналізу теоретичних основ досліджуваної проблеми й вивчення виховної практики закладів початкової освіти, дали змогу зробити висновок, що на ефективність реалізації методики формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної виховної роботи мають безпосередній вплив педагогічні умови, що забезпечують її упровадження. Враховуючи результати констатувального етапу дослідження та апробації розроблених чи удосконалених форм, методів і засобів формування досліджуваного феномена, нами зроблено спробу гіпотетично визначити сутність і кількість таких педагогічних умов [5, с. 272–275].

Так, сутність *першої педагогічної умови* полягає у визначенні мети і конкретних цілей формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної виховної роботи на кожному з раніше визначених і схарактеризованих рівнів реалізації розробленої авторської методики, з опорою на особистісно-орієнтований, діяльнісно-спрямований і соціально-значущий характер морально-орієнтованого виховного змісту. Сутність *другої педагогічної умови* полягала у насиченні процесу позакласної виховної роботи з формування морально-ціннісних

орієнтацій молодших школярів емоційно-ціннісними переживаннями під час вирішення морально-орієнтованих проблемних ситуацій. Третьою педагогічною умовою було вироблення і розвиток діяльнісно-практичних умінь і навичок морально орієнтованих вчинків, поведінки і діяльності. Застосування цієї педагогічної умови забезпечувало ефективність упровадження у практику авторської методики формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів на завершальному етапі нашої експериментальної роботи.

Таким чином, застосування схарактеризованих вище педагогічних умов, як засвідчили результати дослідження, забезпечило ефективність упровадження в практику авторської методики формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної виховної роботи.

Отже, на основі викладеного матеріалу ми можемо стверджувати, про ефективність розробленої методики та педагогічних умов формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної виховної роботи, здійснення якої у закладах початкової освіти і за його межами позитивно впливає на ефективність формування досліджуваного феномена.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів досліджуваної проблеми. Подальшого вивчення вимагають умови створення цілісної системи морального виховання учнів початкової школи в умовах запровадження Нової української школи, проведення системних досліджень ролі соціального середовища, умов партнерської взаємодії сучасної громади, батьків дітей та вчителів, ЗМІ у підвищенні ефективності процесів формування морально-ціннісних орієнтацій та ставлень молодших школярів до оточуючої їх дійсності тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2012. 256 с.
2. Бібік Н. М. Нова українська школа: поради для вчителя. Київ: Плеяди, 2017. 206 с.
3. Бойко А. М. Методи виховання: енциклопедія освіти. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
4. Концепція позашкільної освіти. *Інформаційний збірник Міносвіти України*. 1997. Вип. 7. С. 22–32.
5. Осипчук О. П. Педагогічні умови формування моральної поведінки у молодших школярів. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти*. 2017. № 17(60). С. 272–275.
6. Пустовіт Г. П. Позашкільна освіта і виховання: підручник. Київ: Педагогічна думка, 2013. 272 с.
7. Пустовіт Г. П. Формування ціннісних орієнтацій особистості у позашкільних навчальних закладах: теоретичний контекст. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2015. № 760. С. 120–129.

REFERENCES

1. Bekh, I. D. (2012). *Osobystist u prostori dukhovnoho rozvytku*. Kyiv: Akademvydav [in Ukrainian].
2. Bibik, N. M. (2017). *Nova ukrainska shkola: poradyk dlia vchytelia*. Kyiv: Pleiady [in Ukrainian].
3. Boiko, A. M. (2008). *Metody vykhovannia: entsyklopediia osvity*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
4. *Kontseptsiia pozashkilnoi osvity*. (1997). *Informatsiinyi zbirnyk Minosvity Ukrainy*, 7, 22–32 [in Ukrainian].
5. Osypchuk, O. P. (2017). *Pedahohichni umovy formuvannia moralnoi povedinky u molodshykh shkoliariv. Onovlennia zmistu, form ta metodiv navchannia i vykhovannia v zakladakh osvity*, 17(60), 272–275 [in Ukrainian].
6. Pustovit, H. P. (2013). *Pozashkilna osvita i vykhovannia*. Kyiv: Pedahohichna dumka [in Ukrainian].
7. Pustovit, H. P. (2015). *Formuvannia tsinnisnykh oriientatsii osobystosti u pozashkilnykh navchalnykh zakladakh: teoretichnyi kontekst. Naukovyi visnyk Chernivetskooho universytetu*, 760, 120–129 [in Ukrainian].